

Ókeresztény emlékek kiállítása a szombathelyi Iseumban

Szent Márton születésének 1700. évfordulója kapcsán nagyszabású közös kiállítást rendezett a Pannonhalmi Főapátság és a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, amely a korai kereszténység történetét, tárgyi emlékeit és vallási környezetét mutatja be. A kiállítás egyszerre két helyszínen valósult meg, ami ismereteink szerint újdonság a magyar múzeumok életében. A kiállítás felosztását az időrend adta: a Római Birodalom felbomlásáig terjedő időszakot a szombathelyi Iseum Savariense mutatja be, míg az ezt követő – a magyarok megjelenését terjedő – évszázadok leleteinek a pannonhalmi Apátsági Múzeum kiállítótermei adtak otthont. Ez utóbbi értelemszerűen nemcsak az egykori pannoniai tartományok területére szorítkozott, hanem a Kárpát-medence egésze jelentette a kiindulópontot. Egy téma, egy gondolat, egy rendező elv – két helyszínen.

A kiállítás alapötletét és tematikus vázát, valamint a kettős tárlat főbb rendezőelveit Takács Imre művészettörténész fogalmazta meg. A pannonhalmi rész kurátora Vida Tivadar (ELTE Régészettudományi Intézet) volt, míg az Iseum-beli kiállítás forgatókönyvét, főszovegeit Tóth Endre (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) írta, aki több évtizedes kutatásainak eredményei alapján válogatta össze a számba jöhető kiállítási leleteket. A szombathelyi kiállítás szakmai munkatársai jelen sorok írói voltak, akik igyekeztek a terveket, elképzeléseket az iseumi helyszínhez adaptálni, a tér adta lehetőségeket az igényekhez mérten kiaknázni.

A tárlat(ok)at életre hívó gondolat Szent Márton kora és szellemi öröksége volt, ami egyben nem kis nehézséget is jelentett a rendezők számára, hiszen semmilyen tárgyi emlékekkel nem rendelkezünk, ami direkt módon kötődne Savaria nagy szülőltééhez. A kiállítás első tematikus egysége Savaria késő római időszakát mutatja be, azt a történelmi és tárgyi közegét, amelybe 316 táján Martinus született.

A kiállítás második nagyobb egységébe a pannoniai „pogány” vallásosság

legfontosabb emlékei kerültek, olyan jelentős emlékekkel, mint a tamási lararium bronzszobrai, Iuppiter Dolichenus kultuszjelvénye Lussoniumból, a brigetiói Mithras-kultuszkép, valamint a magánvallásosság fontos emlékeként a közelmúltban előkerült ólomvotív-kollekció Savariából, vagy a császárkultuszhoz kapcsolódó *crustulumok* (lepénysütők) Aquincumból, hogy csak a legrangosabbakat és legismertebbeket említsük. Néhány kiállított tárgy a pannoniai zsidó közösségekhez köthető, jelezvén, hogy a monoteisztikus vallásfelfogás Pannoniában sem a kereszténység megjelenésével kezdődött. Ez a vallási sokszínűség, az istenképek „forgataga” volt az a milió, amelybe a keresztény kultúra első emlékei egykor beágyazódtak.

A Kr. u. 312 után legálissá váló kereszténység, valamint a pogány kultuszok, a tradicionális antik hit még hosszú évtizedekig élt egymás mellett, egészen a kereszténységet kizárólagos vallássá tevő theodosianusi rendeletig. E sajátos helyzet a maga vizuális valóságában mutatkozik meg a kiállításon, hiszen az ókeresztény leletek az Iseum állandó tárlatának vallástörténeti kiállításával párhuzamosan, majd annak folytatá-

saként jelennek meg a múzeumi térben. Mindezt a kiállításban alkalmazott eszközök is hangsúlyozzák: párhuzamos elhelyezkedés, azonos vagy hasonló installáció, de eltérő szín és tipográfia. Mindez természetesen a leletek szintjén is tetten érhető: rengeteg áthallás, képi motívumok átvétele ismerhető fel a korszak tárgyaiban – természetesen más kulturális és vallási háttérrel. Nem lehet nem látni Madonna és Isis lactans, vagy a Chimairával harcoló, a Pegasuson lovagló Bellerephón-ábrázolás és a 4. század elején vértanúhalált halt Szent György-ábrázolások képtípusa közötti kapcsolatot.

Minderre Tóth Endre is felhívta a figyelmet a kiállítás megnyitójakor tartott vezetésében: „Ne felejtjük el, Márton születésekor alig néhány évvel vagyunk csak a Kr. u. 304-es, az utolsó nagy keresztényüldöző pogrom után (gondoljunk csak Quirinus vértanúságára Savariában, Timóteuséra Sirmiumban vagy Szent Maenasra Egyiptomban), és csak néhány évnnyire a keresztény vallásgyakorlást legalizáló milánói ediktumtól.” A vallási sokszínűség mellett a politika és vallás szoros összefonódását sem szabad szem elől téveszteni a 4. század folyamán. Jó példák erre az ún. hűség-gyűrűk, amelyek nagy Constantinus, majd később Magnentius császár adott a hozzá hűséges híveknek. Maga a krisztogramm (a görög *chi* és *rho* betűből alkotott szimbólum) is csak a 4. század utolsó harmadától válik egyértelműen keresztény jelképpé, korábban inkább a (kereszténységet legalizáló) uralkodó iránti feltétlen lojalitást tanúsítják.

Számos kérdést vetnek fel a bronzlámpások: eredetiségük kérdése az utóbbi időszakban ismét a kutatás látókörébe került. A probléma ma még nem megoldott. Úgy tűnik, nyugvópontra jutott azonban egy másik vitatott leletcsoport értelmezésének kérdése: a korábban papi viselet részeként értelmezett és liturgikus felhasználást feltételező, krisztogrammal díszített bronzjelvények kérdése. A főként préselessel, ritkábban öntéssel készült darabokat ma már részben vagy egészben sisakjelvényként értelmezik a kutatók.

Hasonló módon változóban van a márvány asztallapok (*mensae*) értelmezése is. A tárgyaknak a keresztény közösgéekkel való kapcsolata jobbra igazolt, de a bibliai jelene-

tekből vett ábrázolások (pl. Jónás és a cethal, apostolok) ellenére a liturgikus felhasználásukat illető elképzelés mára már meghaladottnak tűnik.

A kiállítás sajátos emlékcsoportját képezik a halottak világához tartozó tárgyak és leletegyüttesek. Köztudott, hogy viszonylag kevés sírt lehet egyértelműen keresztény közösségekhez kapcsolni. A kevés ide sorolt temetkezés között is különleges helyet foglalnak el a pécsi vagy a heténypusztai sír építmények temetkezései, amelyek a sírhelyek rangos volta mellett festésükkel vagy unikális leleteikkel – mint például a heténypusztai aranytextil-maradványok – hívják fel magukra a figyelmet. A keresztény mellékletadás különleges darabjai az üvegtárgyak, melyek sajátos technikájuk – pl. a *fondo d'oro*, a megkapó szépség, az igényes díszítésmód – révén érdemelnek figyelmet. Ezek a tárgyak nem a birodalom területéről, hanem szarmata környezetből is előkerültek.

Különleges, együtt még sohasem kiállított csoportot képviselnek a bronz ládikaveretek. Ezek esetében az Ó- és Újszövetségből vett ábrázolások mellett gyakran profán témák vagy pogány motívumok (pl. dionysikus felvonulás jelenei, táncosok, menádok, Bellerophon-ábrázolás) továbbélése látható egyetlen tárgyon belül. A szombathelyi Kőszegi utcában néhány évvel ezelőtt feltárt ötvösműhely hagyatékában is megfigyelhető ez a kettőség, egyszerre gyártottak krisztogrammal ellátott bronzjelvényt és ládikaveretet, dionysikus témájú vagy Psyché alakjával díszített bronzlemezeket vagy egyszerű bronzvödröt. A vonatkozó leletek egy része távoli múzeumok raktáraiból került vissza a kiállítás idejére Magyarországra.

Izgalmas problémát vetnek fel az ókeresztény feliratok is. Míg Sopiana-Pécs esetében több mint harminc, leggyakrabban igényesen díszített, gyakran festett sír építményt ismerünk, sírfelirat azonban eddig még nem látott itt napvilágot. Ezzel szemben Savariából, ahonnan mindeddig egyetlen ókeresztény épület sem került elő az ásatások során, tizenöt ókeresztény sírkövet ismerünk. Ez utóbbi egyébként a császári székváros, Sirmium emlékei után a legnagyobb ókeresztény epigráfiai kollekciónak számít a pannoniai tartományokból.

A kiállítás utolsó vitrinjében – mintegy utalva a továbbélő kultusz hagyományra – a szombathelyi Szent Márton-templom kutatásából származó, 9–13. századi leletek láthatók.

Élve az összegyűjtött reprezentatív anyag kínálta lehetőséggel, az Iseum munkatársai 2016. december 1-jén és 2-án workshopot szerveznek azon hazai és külföldi kutatók számára, akik korábban már érdemben foglalkoztak, illetve foglalkoznak a kereszténység pannoniai emlékanyagával. A kétnapos tudományos műhely az elhangzó előadások mellett különböző összehasonlító vizsgálatokra és a tapasztaltak megvitatására is lehetőséget ad.

A kiállítás pannonhalmi része szeptember végével bezárt, de a szombathelyi tárlat még november végéig megtekinthető az Iseum Savariense időszak kiállítóterében.

Bíró Szilvia – Sosztarits Ottó